

NAUJAS FUNDAMENTINIŲ ŠALTINIŲ LEIDINYS

Lietuvių pasakojamosios tautosakos pirmuoju *Stebuklinių pasakų* tomu¹ Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas pradėjo fundamentinių šaltinių seriją, kurioje ketinama pristatyti visų lietuvių pasakojamojo folkloro žanrų kūrinis. Numatytos serijos mastai – protu sunkiai suvokiami. Pirmasis, daugiau kaip 700 puslapių turintis tomas aprėpia vos vienuolika stebuklinių pasakų siužetinių tipų, o iš viso šios žanrinės grupės tipų Lietuvoje išskiriama 175! Į seriją įeis ne tik stebuklinės, bet ir kitos žanrinės pasakų grupės: pasakos apie gyvūnus, pasakos-legendos, novelinės pasakos, pasakos apie kvailį velnią, juokai ir anekdotai, formulinės pasakos, prie jų dar pridėkim etiologines ir mitologines sakmes, padavimus, pasakojimus... 1980 metais buvo pradėtas spausdinti pirmasis sisteminis serijinis lietuvių tautosakos leidinys *Lietuvių liaudies dainynas*; maždaug per keturis dešimtmečius išėjo dvidešimt du jo tomai, o pabaigos nė nematyti. Tad kiek dešimtmečių (o gal ir šimtmečių?) prireiks paskelbti visam lietuvių pasakojamosios tautosakos palikimui?

Stebuklinių pasakų pirmąjį tomą sudarė ir parengė Jūratė Šlekonytė – folkloristė,

1 *Lietuvių pasakojamoji tautosaka*, t. 1: *Stebuklinės pasakos*, sudarė ir parengė Jūratė Šlekonytė, tarminius tekstus redagavo Milda Norkaitienė ir Vilija Sakalauskiene, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016. – 722 p.

išsiskirianti kryptingu dėmesiu pasakojamajam folklorui, projekto, kurio metu buvo sukurta virtuali *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka* (knygdvaris.lt), vadovė, daugelio straipsnių, skirtų lietuvių pasakiniui palikimui, autorė.

Dainynas – reglamentuotas leidinys, kurio tomai rengiami vadovaujantis „*Lietuvių liaudies dainyno ruošimo*“ instrukcija (1980). Ar buvo panaši instrukcija, kad ir nespausdinta, sudaryta planuojant fundamentinių pasakos šaltinių seriją? Ko gero, ne, nes nei knygos „Pratarmėje“, nei įvadinuose jos straipsniuose apie tai nekalbama. Matyt, J. Šlekonytės pasirinktas pasakų tomo formavimo modelis bus traktuojamas kaip pavyzdys ir atliks nerašytos instrukcijos vaidmenį rengiant ir kitus tomus.

Kaip įprasta serijinių knygų pirmojo tomo pradinėse paaiškinamosiose dalyse, „Pratarmėje“ glaustai nusakoma naujojo leidinio svarba, savitumas, paskirtis ir, dalykiškai pristatant kiekvieną tomo struktūros elementą, supažindinama su jo sandara. Pastaroji informacija išliks aktuali ir kitiems *Lietuvių pasakojamosios tautosakos* tomams, aišku, jei tik juose bus laikomasi pirmame tome pasirinktų medžiagos pateikimo būdų. Pradedant kalbą apie *Stebuklinėse pasakose* skelbiamas pasakas, pirmiausia nurodoma jų vieta tarptautinėje pasakų klasifikacijoje (ATU) – tai stebuklinių pasakų teminės grupės „Nepaprasti priešininkai“ siužetiniai tipai, kurių numeriai minėtoje klasifikacijoje 300, 300A, 301A, 301B, 301D*, 302, 303, 304, 306,

307, 310. Įsidėmėti verti „Pratarmėje“ pateikiami duomenys apie pasakų atranką: iš tome skelbiamų 140 pasakų tik viena buvo paimta iš spausdinto šaltinio, visos kitos – iš peržiūrėtų maždaug 1250 rankraštinių užrašymų. Nurodyti tekstų atrankos principai, viena vertus, universalūs, tinkami daugumai tradicinės tautosakos žanrų: atsižvelgiama į meniškumą, originalumą, užbaigtumą, tarminius bruožus, improvizacijos momentus, kreipiamas dėmesys į kūrinio užrašymo laiką, vietą ir geografinį paplitimą (p. 12). Kita vertus, greta pavyzdinių kūrinių nepabijota įdėti ir abejotino autentiškumo ar rašytinių šaltinių paveiktų naratyvų – taip siekiama atspindėti pasakojamojo folkloro raidą.

Po „Pratarmės“ – du J. Šlekonytės parašyti įvadiniai straipsniai. Pirmajame, „Pasakos pasaulyje: motyvų ištakos, skelbimo ir mokslinių tyrimų istorija“, daugiausia vietos skirta stebuklinių pasakų motyvų ir siužetų, randamų senuosiuose rašytiniuose šaltiniuose, apžvalgai, pradedant šumerų užrašytu Gilgamešo epu (maždaug XVIII a. pr. Kr.) bei Egipto papirusais (1580–1080 m. pr. Kr.) ir baigiant brolių Jacobo ir Wilhelmo Grimmų parengta ir išleista knygų serija *Vaikų ir namų pasakos* (1812–1815). Antroje straipsnio pusėje chronologiškai pristatomi reikšmingiausi moksliniai tyrimai: kilmės teorijos, analizės metodai, pasakų katalogų kūrimas, pasakinių naratyvų nagrinėjimo kryptys, pasakų tyrimui skirti tarptautiniai leidiniai. Antrasis straipsnis „Lietuvių pasakų užrašymo, publikavimo ir sisteminimo apžvalga“ visų pirma supažindina su lietuvių pasakų rinkimo ir skelbimo raida, išskiriant aptariamuose šaltiniuose užfiksuotus stebuklinių pasakų siužetus, dažniausiai – populiariusius. Kiek glausčiau aptariama archyvuose saugomos medžiagos klasifikavimo istorija ir katalogų sudarymas.

Lyginant su kitais dviem Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto fundamentinių tautosakos šaltinių leidiniais – *Lietuvių liaudies dainyno* ir *Lietuvių patarlių ir priežodžių* tomiais, – *Lietuvių pasakojamosios tautosakos* naujovė yra ta, kad prieš kiekvieno siužetinio tipo pasakų tekstus dedamas tipologinis straipsnis. Išskirtinis šių pagal bendrą schemą rašomų straipsnių bruožas – gerai apgalvotas nacionalinių ir tarptautinių duomenų suderinimas.

Tipologiniai straipsniai pradedami didžiosiomis raidėmis parašytu tipo pavadinimu, suformuluotu remiantis Bronislavos Kerbelytės *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogu* (KbLPTK), ir grafiškai išskirtomis santrumpomis ir skaitmenimis, nurodančiais tipo numerį tarptautiniuose ir nacionaliniuose kataloguose. Tačiau žvilgsnį akimoju patraukia ne kataloginiai numeriai, o Lietuvos administracinio suskirstymo žemėlapis, kuriame pažymėta, kuriuose rajonuose ir kiek pristatomo tipo variantų buvo užfiksuota. Žemėlapiu vizualizuoti informaciją apie atitinkamo tipo variantų paplitimą – sveikintinas sprendimas, minėtuose kituose fundamentiniuose leidiniuose tokių žemėlapių nėra. Pirmuoju tipologinio straipsnio sakiniu primenami tipo pavadinimai anglų ir vokiečių kalbomis, beje, kartais jie šiek tiek skiriasi nuo lietuviškojo. Toliau – glausta informacija apie kalbamo tipo pasakų paplitimą pasaulyje, kiek daugiau dėmesio skiriant kaimyninėms šalims ir nusakant jose paplitusių variantų specifiką. Pavyzdžiui, pristatant tipą „Kova ant tilto“ (ATU 300A), rašoma, kad latvių variantuose herojus kaunasi ne su slibinu, bet su velniu, o apibūdinant tipą „Karalaitė karste“ (ATU 307), pažymima, kad lenkų pasakos išsiskiria prie karsto būdėjusio kareivio mirties ir laidojimo įvairiose bažnyčios vietose motyvu. Turintiems mokslinių interesų skaitytojams naudingos

bus tipologinio straipsnio pradžioje pateikiamos bibliografinės nuorodos, kokiuose darbuose, daugiausia užsienio tyrėjų, nagrinėjamas šio tipo siužetas. Kad *Lietuvių pasakojamosios tautosakos* leidinys galės atlikti ir katalogo funkcijas, liudija duomenys apie užrašytus lietuviškus variantus – ir grynus, ir kontaminuotus, taip pat informacija, kur variantai publikuoti. Beje, ji gerokai išsamesnė negu skelbiama B. Kerbelytės kataloge *Lietuvių liaudies pasakų repertuaras* (2002). Kataloginei informacijai priskirtina ir ta, kuri pateikta žemėlapyje, o ją papildoma duomenys apie užrašytus variantus už Lietuvos ribų.

Toliau dedama pasakos tipo anotacija, kuria pristatomas į epizodus ir motyvus suskirstytas siužetas. O didžiausią tipologinio straipsnio dalį sudaro išplėstinis tipo aprašas, kuriame detaliau aptariami pasakos epizodai ir motyvų variacijos, priklausomai nuo pasakų turinio plačiau ar glausčiau supažindinama su veikėjais (jų kilme, įvardijimais, savybėmis), pateikiama mitinė, paprotinė, socialinė, istorinė, literatūrologinė ir kitokio pobūdžio informacija. Nieko stebėtino, kad stebuklinių pasakų tipų aprašuose daugiausia vietos skirta fantastinių vaizdinių mitinėms ištakoms ir semantikai atskleisti. Rašoma apie kraujo, vandens, tilto, plaukų simboliką, nemirtingumo, prakeiksmo, nepaprasto gimimo ir kitus motyvus. Iš mitinių figūrų plačiausiai pristatomas slibinas, orientuojantis į vyraujančius motyvus, apie jį kalbama net keliuose tipologiniuose straipsniuose („Slibino nugalėtojas“, „Kova ant tilto“, „Slibino mirtis kiaušinyje“).

Kita vertus, tipologiniai straipsniai liudija, kad nemažai nūdien fantastiškai atrodančių vaizdinių iš tiesų remiasi į realybę, ir, kas įdomiausia, palyginti netolimą. Pavyzdžiui, pasakos „Karalaitė karste“ (ATU 07) motyvas, kada herojus slepiasi

įsikasdamas į kaulus, nėra išgalvotas klausytojams pašiurpinti, o atspindi Europoje nuo XV a. aptinkamą tradiciją mirusiųjų kaulus laikyti specialiose šventoriuje įrengtose patalpose – osuarijuose. Taip pat ir pasakoje „Prašoktos kurpaitės“ (ATU 306) per naktį sudėvėtų kurpaičių vaizdinys nėra pramanas, nes XVIII a. tarp aristokratių išpopuliarėję tekstiliniai arba iš plonos odos ir šilko pasiūti bateliai iš tiesų šokant buvo labai greit sunėšojami.

Tipologiniuose straipsniuose pateikiama įvairiopa informacija byloja apie mokslinę J. Šlekonytės erudiciją. Vis dėlto pasitaiko ir nepakankamai argumentuotų teiginių. Antai straipsnyje „Dvyniai, arba Kraujo broliai“ aiškinama, kodėl ragana jaunuolį ir jo žvėris paverčia akmenimis: „Ragana čia yra tipiška pasakų herojaus priešininkė, keršijanti jam už savo vaiko – slibino – nužudymą“ (p. 537). Bet daugybėje pasakų iš viso nėra kovos su slibinu, tad apie kokį kerštą galima kalbėti?

Pagrindinis leidinio objektas, suprantama, yra pristatomiems tipams atstovaujantys lietuvių pasakų tekstai. Daugiausia, net dvidešimt aštuonios, įdėta pasakos „Slibino nugalėtojas“ (ATU 300) užrašymų, o mažiausiai, vos du, pasakos „Mergaitė bokšte“ (ATU 310). Kiekviename skyriuje pirmiausia rikiuojami grynai, o paskui kontaminuoti variantai. Po kiekvieno teksto randame moksliniuose tautosakos leidiniuose įprastas metrikas, o jas kai kada lydi redakcinės pastabos, kiek dažniau – leidinio sudarytojos paaiškinimai, kuriais nurodoma, kuo variantas neįprastas.

Skelbiamas pasakas skaityti nelengva, nes norint suvokti autentiškus tarmiškus užrašymus prireikia ir pastangų, ir kantrybės. Šioje vietoje dera pažymėti Mildą Norkaitienę ir Viliją Sakalauskiene, dialektologiniu požiūriu suredagavusias pasakų tekstus. Įveikęs suvokimo sunkumus lieki

apstulbintas: publikuojami tekstai koreguoja supratimą apie lietuvių pasakinį palikimą.

Nustebino religinių motyvų gausa. Pasakos liudija, kad jų užrašymo laikotarpiu krikščioniškoji pasaulėžiūra buvo visa apimanti, persmelkusi lietuvių pasakotojų mąstyseną. Štai du savotiški tai patvirtinantys pavyzdžiai. Į maginę formulę įterpiamas krikščionių šventojo vardas: „Kad del švento vardo Jignoto kad stotūsi arklys ir šoblė ir kad šitą smaką nuosyk nukirstų!“ (p. 64). Kopyltėlėje Švenčiausiajai Motinai pasimeldęs kareivis Jonas sapne iš jos gauna patarimą, kaip palaidoti pakartus milžinus (vienas jų – „sukalbėti prie kiekvieno milžino po septynerius poterius prie Motinos Švenčiausiosios“ (p. 92), o šie už tai Jonui dovanoja stebuklingus daiktus, reikalingus slibinui įveikti (nr. 8). Beje, į religinius vaizdinius ne viename tipologiniame straipsnyje skaitytojo dėmesį atkreipia leidinio sudarytoja.

Netikėta, kaip dažnai pasakos herojaus vaidmenį atlieka kareivis.

Pribloškė variantų, nukrypstančių nuo tipiškoms laikomų pasakų, įvairovė, atspindinti improvizacinį pasakotojų talentą. Lakią jų fantaziją rodo išpūdingos metamorfozės, pavyzdžiui, viename iš tipo „Stipruolis ir jo bendrakeleiviai“ (AT 301B ~ ATU 301) variantų (nr. 55) galiūnus sumušantis senelis vaizduojamas kaip mėlynbarzdis žydas; herojaus vanojamas lazda, jis virsta putomis, galiausiai iš jų lieka nedidelis spjaudalėlis, tačiau nusileidęs į požemį herojus jį randa jau kaip lopšyje supamą vaikelį, kuris išsigandęs atgauna pirminį pavidalą – pasidaro mėlynbarzdžiu žydu, o paskui virsta velniuku ir pranyksta. Esama unikalių populiariųjų personažų modifikacijų, pavyzdžiui, raganos (*viedmos*) su daug galvų (nr. 61) ar vyriškos giminės ragana (*viedma*) su barzda (nr. 60). Tipo „Slibino mirtis kiaušinyje“ (ATU 302) variantuose kiaušinyje gali glūdėti tokie netradiciški dalykai, kaip galia išvaduo-

ti užkeiktą miestą (nr. 85), merginos meilė (nr. 88), herojaus žmona (nr. 94) ir kita.

Retenybėmis reikia laikyti pirmuoju asmeniu sekamas stebuklines pasakas (nr. 25, 123), nes tai, kaip jau žinome, šiai žanrinei grupei nebūdinga.

Šypsena kelia naratyvų sušiuolaikinimas pasakotojų gyvenamojo meto realijomis: pasidirbdinti tinkamą kardą ponas stipruolį herojų siunčia į fabriką, o karalius, sužinojęs, kad tas stipruolis yra tikrasis dukters išvaduootojas, įleisti jį vidun sargybai įsako telefonu (nr. 7); už išgelbėjimą karalaitė herojui duoda stebuklingą „portfeluką“ (nr. 25); saugodamosi, kad herojus jų nesusektų, karalaitės bando jį užmigdyti „migdančiais papirosais“ (nr. 112).

Tomas baigiamas tradiciniais moksliniam leidiniui priklausančiais skyriais, kuriuos perverčiant žvilgsnis užkliuvo už pateikėjų rodyklės. Įvadiniame straipsnyje „Pasakos pasaulyje: motyvų ištakos, skelbimo ir mokslinių tyrimų istorija“ rašoma: „Nors pasakų leidinius dažniausiai skelbė ir populiario vyrai, tačiau jas sekdamo dažniausiai moterys“ (p. 23). Lietuvoje šis straipsnyje nurodytas dėsningumas nepasitvirtina, nes pateikėjų vyrų ir moterų skaičius yra panašus, vyrų net kiek daugiau: iš 118 pateikėjų 52 yra moterys ir 66 – vyrai. Be to, šypsantis galima konstatuoti, kad laikui bėgant moterys ir vyrai, bent jau Lietuvoje, susikeitė vietomis – rengdamos šį leidinį, pasakų skelbimui ir tyrimui atsidėjusios buvo tik moterys.

Baigiant reikia sutikti su „Pratarmės“ teiginiu, kad „visas sukaupias tautosakinis paveldas turėtų būti laisvai prieinamas, visada po ranka esantis patikimas lyginamųjų tyrimų šaltinis ir pakliūti į mokslinę, kultūrinę ir pažintinę apyvartą“ (p. 9). O tokiu jis taps, jei bus perkeltas į interneto erdvę. Kaip tik to labiausiai šiam leidiniui ir linkiu.

Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė